

Karol Łopatecki, Wojciech Walczak

(Uniwersytet w Białymstoku)

PLANY ARCHITEKTONICZNE I ŹRÓDŁA KARTOGRAFICZNE DOTYCZĄCE OBWODU BIAŁOSTOCKIEGO PRZECHOWYWANE W ROSYJSKIM PAŃSTWOWYM ARCHIWUM HISTORYCZNYM W SANKT PETERSBURGU¹

Niniejszy artykuł prezentuje zasób kartograficzny i ikonograficzny dotyczący obwodu białostockiego, który jest przechowywany w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu (Российский Государственный Исторический Архив — RGIA). Przedstawia niedoceniane i rzadko wykorzystywane źródła ikonograficzne oraz kartograficzne, które przecież dostarczają wiele informacji badaczom. Kluczem doboru były archiwalne materiały graficzne i kartograficzne z terenów obwodu białostockiego². Dzięki dofinansowaniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego udało się pozyskać około 400 skanów wspomnianych źródeł, których spis chcemy przedstawić w niniejszym tekście. Zestawienie materiałów kartograficznych i ikonograficznych (architektonicznych) związanych z Podlasiem ma ukazać możliwości pozyskania i wykorzystania tego rodzaju materiałów, wytworzonych w XIX i XX w. przez władze rosyjskie, a dotyczących ziem dawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej.

Już od 60. lat pojawiają się artykuły prezentujące polonika przechowywane w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu. Do pionierskiej pracy należy zaliczyć artykuł Zygmunta Kolankowskiego, który

¹ Tekst powstał dzięki realizacji projektu w Instytucie Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy w Białymstoku pod nazwą *Badania i kwerendy: pozyskanie kopii cyfrowych z Państwowego Archiwum Historycznego w Petersburgu: projekty i inwentaryzacje: Białystok*, finansowanego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP (nr umowy: 10613/17/FPK/DDZ z dnia 04.08.2017 r., kierownik projektu: Wojciech Walczak).

² Obwód białostocki powstał z przyłączenia do Rosji części Nowych Prus Wschodnich w 1807 r. i istniał do 1842 r. A. C. Dobroński, *Miasto w niewoli [w:] Historia Białegostoku*, red. A.C. Dobroński, Białystok 2012, s. 215 i n.; J. Danieluk, *Województwo podlaskie w latach 1795–1914 [w:] 500 lat województwa podlaskiego. Historia w dokumentach*, Białystok 2013, s. 51–58; S. Godek, K. Łopatecki, *Projekt kodyfikacji dla Obwodu Białostockiego z 1811 roku [w:] Projekt prawa prowincjonalnego Obwodu Białostockiego z 1811 roku*, oprac. K. Łopatecki, M. Piłaszewicz-Łopatecka, Białystok–Oświęcim 2015, s. 9–12.

zasygnalizował nie tylko bogactwo materiałów ważnych dla dziejów Polski, ale wysunął również postulat ich zinwentaryzowania³. Koncepcja ta nie została dotychczas zrealizowana⁴, przede wszystkim w wyniku trudności w korzystaniu przez polskich historyków z petersburskich zasobów. Wydaje się jednak, że obecnie nic nie stoi na przeszkodzie, aby powrócić do tego pomysłu, tym bardziej, że panują tam sprzyjające warunki do pracy⁵. Działania digitalizacyjne od 2011 r. prowadzi Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, w szczególności w zakresie zebrania materiałów klasztorów rzymskokatolickich skasowanych po powstaniu listopadowym⁶.

Warto podkreślić, że w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu przechowywane materiały archiwalne można zaliczyć do jednych z największych na świecie, liczą bowiem ponad 7 milionów jednostek archiwalnych, w tym około 6,5 miliona z terenów imperium rosyjskiego⁷. Znaczna część przechowywanej spuścizny dotyczy terenów zachodniego imperium, czyli wschodnich i centralnych ziem dawnej Rzeczypospolitej. RGIA jest uważane za jedno z najnowocześniejszych rosyjskich archiwów, gdyż — oprócz warunków pracy czytelników — prowadzi się ciągłą digitalizację materiałów archiwalnych, którą przenosi się do baz informatycznych. Niestety mankamentem, szczególnie dla czytelnika z zagranicy, jest oczekiwanie na zamówione materiały, trwające do trzech dni, chyba że czytelnik ma już swój login i może przed przyjazdem zamówić potrzebne jednostki. Warto podkreślić, że od 1 IX 2015 r. zamówienia przeprowadza się tylko w formie elektronicznej⁸. Ułatwieniem jest również niemal pełna publikacja skanów inwentarzy⁹. Obecnie praca w RGIA w Petersburgu jest o tyle komfortowa, że można samodzielnie i bezpłatnie wykonywać

³ Z. Kolankowski, *Archiwum Historyczne w Leningradzie i jego polonica*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 65, 1959, z. 3, s. 1014–1019.

⁴ Przykładowo powstał opis zespołów ważnych z perspektywy narodu żydowskiego. W zestawieniu wymieniono 130 zespołów. Oprócz najważniejszych, jak akta Komitetu Żydowskiego (1269) oraz Ministerstwa Oświecenia Publicznego (733) i Departamentu Spraw Duchownych Wyznań Obcych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (821), zebrano około 450 spuścizn prywatnych rosyjskich Żydów i organizacji żydowskich. S. Creuzberger, *Nowsze inwentarze zasobów rosyjskich archiwów*, „Dzieje Najnowsze”, t. 29, 1997, z. 1, s. 138–139.

⁵ Nadal dominują odmienne opinie, naszym zdaniem nieuzasadnione, zob. Z. Olczak, *Kwerendy archiwalne i biblioteczne w Petersburgu*, <http://buwlog.uw.edu.pl/kwerendy-archiwalne-i-biblioteczne-w-petersburgu> <dostęp: 2017-11-12>.

⁶ Projekt realizowany w Instytucie Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy w Białymstoku pod kierunkiem dr hab. Marii Kałamajskiej-Saeed i finansowany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego: *Rosyjskie pomniki polskich klasztorów skasowanych w 1832 r. Etap I: kwerendy* (nr umowy 05838/11/DDK z dnia 04.08.2011 r.) oraz umowa nr 02337/18/FPK/DDZ z 22.05.2018 r. na realizację projektu: Kwerendy i badania materiałów ikonograficznych klasztorów rzymskokatolickich w Rosji, na Litwie i Białorusi — kontynuacja.

⁷ Zob. *Российский государственный исторический архив*, Санкт Петербург 2000; *Центральный государственный исторический архив СССР в Ленинграде*, Ленинград 1956. Pomocą służyć może również projekt „Reconstitution of the Memory of Poland”, zob. <http://rmp.icm.edu.pl/static/pl/about.html> <dostęp: 2018-06-14>.

⁸ Dokonuje się tego wchodząc w zakładkę Личный кабинет na stronie <http://rgia.su/#!> <dostęp: 2018-06-15>.

⁹ M. Janik, M. Nita, *Mały region w dokumentacji archiwalnej wielkiego imperium*, „Częstochowskie Teki Historyczne”, t. 6, 2016, s. 209, zwracają uwagę, że niewiele opisów inwentarzowych zostało wpisanych do systemu, należy jednak podkreślić proces skanowania

zdjęcia z rzutników mikrofilmowych oraz z ekranów komputera, gdzie znajduje się część zdigitalizowanego zasobu. W przypadku oryginałów zdjęcia można wykonywać samodzielnie, ale za odpłatnością.

Specyfika materiałów zgromadzonych w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym polega na tym, że przechowywane są tam przede wszystkim materiały archiwalne wytworzone przez rosyjskie instytucje działające w latach 1700–1917. Badacze polscy mogą korzystać więc z dobrodziejstw centralizacji i biurokratyzacji wprowadzonej już w czasach cara Piotra I. Do najczęściej wykorzystywanych przez użytkowników z Europy Środkowo-Wschodniej materiałów należy zespół 1343, w którym znajduje się heroldia rosyjska zawierająca materiały wykorzystywane m.in. w badaniach genealogicznych¹⁰.

Dotychczas powstały artykuły naukowe prezentujące zasób archiwalny z punktu widzenia historyków prawa¹¹, historyków sztuki¹², czy badaczy dziejów Kościoła¹³. Nieustannie jednak w różnych zespołach odnajdowane są pierwszorzędne znaczenia materiały dotyczące historii Polski¹⁴.

Stosunkowo duże postępy można zaobserwować w rozpoznaniu petersburskiego archiwum przy badaniach regionalnych. Przede wszystkim powstały liczne prace przedstawiające *varsaviana*¹⁵ oraz obszar Jury Krakowsko-Częstochow-

dużej części inwentarzy archiwalnych, co prawda w wersji nieprzeszukiwanej, ale dostępnej z każdego miejsca na świecie.

¹⁰ Zob. S. K. Kuczyński, *Polonica heraldyczne i sfragistyczne w zbiorach leningradzkich*, „Archeion”, t. 34, 1961, s. 95–104; *Heroldia Królestwa Polskiego: katalog wystawy dokumentów ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu*, red. S. Górzyński, Warszawa 2001.

¹¹ M. Czapska, *Sprawozdanie z kwerendy w Sankt Petersburgu w dniach 20 VIII–1 IX 2012 r.*, „Hereditas Monasteriorum”, t. 1, 2012, s. 394–399.

¹² M. Omilanowska, *Spis rysunków architektonicznych z Akt Komitetu Techniczno-Budowlanego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum w Sankt Petersburgu. Królestwo Polskie*, Warszawa 2003; M. Kałamajska-Saeed, *Perły z Atlantyd — relacja inwentaryzatorska z Białorusi [w:] Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 1, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 47–74; tejsze, *Wydobyte z nicości. Rosyjskie pomiary klasztorów skasowanych w roku 1832 [w:] Stan badań*, t. 4, Białystok 2013, s. 273–302.

¹³ *Historia Kościoła Rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim (XVIII–XX w.) w dokumentach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego*, wyd. K. Pożarski, Sankt Petersburg–Warszawa 1999; T. Ciesielski, *Sprawozdanie z kwerendy w Sankt Petersburgu w dniach 20 VIII–1 IX 2012 r.*, „Hereditas Monasteriorum”, t. 1, 2012, s. 394–399; M. Sobczyńska-Szczepańska, *Wybrane źródła do dziejów skasowanych klasztorów trynitarzy w zasobie Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu*, „Hereditas Monasteriorum”, t. 4, 2014, s. 221–234; tejsze, *Sprawozdanie z kwerendy w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu w dniach 21 VIII–2 IX 2013 r.*, „Hereditas Monasteriorum”, t. 4, 2014, s. 526–530.

¹⁴ Przykładowo w zespole 473, opis 1, pod sygnaturą 203 znajduje się dokumentacja pogrzebu Stanisława Augusta Poniatowskiego, a w zespole 200, w opisie 1, pod sygnaturą 29 przechowywane są dzienniki Apollona Skalkowskiego z lat 1830–1897. *Pamiętniki i listy polskich autorów z Ziem Zabrzanych (Litwa, Białoruś, Ukraina) w latach 1795–1918*, t. 1: *Pamiętniki rękopiśmienne i drukowane*, oprac. M. Domańska-Nogajczyk, T. Wójcik, W. Caban, L. Michalska-Bracha, Kielce 2017, s. 203; W. Antonczyk, *Requiem dla Stanisława Augusta — w 215. rocznicę wykonania*, „Kronika Zamkowa”, t. 1–2, 2013, s. 83–96.

¹⁵ R. Kołodziejczyk, *Varsaviana w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Leningradzie*, „Rocznik Warszawski”, t. 9, 1969, s. 347–352; A. Soltan, *Polonica i varsaviana*

skiej¹⁶. Również obwód białostocki doczekał się analizy archiwalnej materiałów przechowywanych w instytucjach rosyjskich¹⁷. Na dokumentację architektoniczną i kartograficzną dotyczącą tego obszaru, przechowywaną w Petersburgu, zwrócili uwagę: Krzysztof Antoni Jabłoński, Małgorzata Dolistowska i Arkadiusz Gawroński¹⁸. W odniesieniu do zbioru map i planów obejmujących obwód białostocki kluczowe znaczenie mają dwa zespoły, o numerach 1293 i 1488. Zostaną one pokrótce scharakteryzowane wraz z wymienieniem przechowywanych obiektów¹⁹.

Zespół 1293, Komitet Techniczno-Budowlany Ministerstwa Spraw Wewnętrznych

Przechowywane są tam akta Komitetu Techniczno-Budowlanego wchodzącego w skład Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW). Znajdziemy tu projekty, plany i rysunki techniczne obiektów architektonicznych. Ów Komitet utworzony został 6 IV 1865 r. Do jego kompetencji przeszły sprawy z zakresu budownictwa, za które odpowiedzialny był Główny Zarząd Komunikacji w Transporcie i Budynków Publicznych. Kierował on sprawami technicznymi i budownictwem cywilnym oraz przygotowaniem specjalistów w dziedzinie inżynierii cywilnej. Przewodniczący mianowany był spośród wyższych urzędników Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, członkami byli dyrektorzy departamentów MSW, działalność których łączyła się z budownictwem. Funkcjonowanie Komitetu realizowały dwa Wydziały, które przygotowywały sprawy z zakresie budownictwa, przewidziane do rozpatrzenia na posiedzeniach Komitetu Techniczno-Budowlanego. Opracowywały one przepisy i obowiązujące rozporządzenia dotyczące budownictwa; zajmowały się sporządzaniem planów i projektów podległych MSW

w zbiorach petersburskich, „Rocznik Warszawski”, t. 28, 1998, s. 348–350; tenże, Źródła do dziejów Warszawy powojskowej w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym, „Almanach Muzealny”, t. 3, 2001, s. 177–186; Sankt Petersburg i Warszawa na przełomie XIX i XX wieku. Początki nowoczesnej infrastruktury miejskiej. Katalog wystawy, red. A. Sołtan, Warszawa 1999.

¹⁶ M. Janik, M. Nita, op. cit., s. 207–219.

¹⁷ M. Ułaszczyk, *Materiały do dziejów obwodu białostockiego w latach 1808–1843*, tłum. B. Wojciechowski, „Rocznik Białostocki”, t. 2, 1961, s. 333–374.

¹⁸ K. A. Jabłoński, *Projekty architektoniczne białostockich cerkwi z pierwszej połowy XIX w. w Rosyjskim Państwowym Historycznym Archiwum w Sankt Petersburgu [w:] Kościoły a państwo na pograniczu Polsko-Litewsko-Białoruskim. Źródła i stan badań*, red. M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński, Białystok 2005, s. 121–125; M. Dolistowska, *Dwa projekty prawosławnego soboru katedralnego w Białymstoku ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu [w:] Kościoły a państwo na pograniczu Polsko-Litewsko-Białoruskim. Źródła i stan badań*, red. M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński, Białystok 2005, s. 126–132; M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795–1939*, Białystok 2009, s. 63–114; *Białystok oczami kartografa: katalog wystawy*, oprac. A. Gawroński, Białystok 2011, s. 13. Część materiałów była wykorzystana w pracy: *Katalog zabytków sztuki. Województwo Podlaskie (Białostockie). Miasto Białystok*, red. M. Zgliński, A. Oleńska, oprac. K. Kolendo-Korcza, Z. Michalczyk, A. Oleńska, D. Piramidowicz, K. Uchowicz, M. Zgliński, Warszawa 2015.

¹⁹ Charakterystyka na podstawie: *Министерство внутренних дел: Исторический очерк, 1802–1902*, сост. С. А. Адрианов, СПб. 1901; *Исторический обзор развития административно-полицейских учреждений в России с Учреждения о губерниях 1775 г. до последнего времени*, сост. Е. Н. Анучин, СПб. 1872.

budowli, szczególnie złożonych albo mających znaczenie dla wielu guberni, albo dla całej Rosji; przygotowywały do rozpatrzenia projekty i plany przedstawione do zatwierdzenia przez MSW z zarządów guberni, plany miast, przedstawione do zatwierdzenia przez cesarza; przygotowywały do zatwierdzenia przez Komitet sprawy dotyczące rozwiązywania sporów i nieporozumień dotyczących budownictwa cywilnego; zajmowały się przekazywaniem planów i projektów do wydania wniosku przez Akademię Sztuk. Przy Komitecie funkcjonował także Wydział Kontroli Sprawozdawczości Technicznej. 9 V 1918 r. nastąpiła reorganizacja i Komitet Techniczno-Budowlany wszedł w skład Komitetu Budynków Państwowych przy Radzie Wyższej Gospodarki Narodowej.

Dotychczas w literaturze przywoływany był opis 171 tego zespołu, który zawiera materiały dotyczące projektów i planów miast oraz rysunki budynków znajdujących się w Królestwie Polskim²⁰. Natomiast w opisie 166 znajdują się projekty i plany pochodzące z pozostałej części imperium rosyjskiego, w tym z pozostałych ziem dawnej Rzeczypospolitej. Z perspektywy obwodu białostockiego kluczowe znaczenie odgrywają opisy 165–168, które dzielą się dodatkowo na gubernie. Obwód białostocki, zlikwidowany w 1842 r., włączono do guberni grodzieńskiej, dlatego został odnotowany w opisie 166. Poniżej prezentujemy również trzy sygnatury wchodzące w skład opisu 167, które stanowią *varia*.

Opis 166, Gubernia grodzieńska

[Гродненская губ.]

- sygn. 5, kk. 8: Plan miasta Białegostoku, sporządzony na mocy dekretu Białostockiego Zarządu Obwodowego przez Mateusza Brauna mierniczego [geodetę] obwodu białostockiego w 1810 r.
- sygn. 10, kk. 5: Plan miasta Bielsk, 1830 r.
- sygn. 20, kk. 5: Plan miasta Sokółka, 1830 r.
- sygn. 28, k. 1: Projekt kaplicy na cmentarzu rzymskokatolickim w Niewodnicy, pow. białostocki, 30 IX 1870 r.
- sygn. 36, k. 1: Projekt budowy cerkwi ewangelicko-luterańskiej w Supraślu (pow. białostocki), 15 XII 1880 r.
- sygn. 41, k. 1: Projekt murowanej kaplicy na cmentarzu białostockiej parafii katolickiej, 1886 r.

Opis 167, Różne plany, wyrysy i mapy

[Разные планы, чертежи и карты]

- sygn. 68, kk. 75: Plany architektoniczne, którymi zamierzano posługiwać się przy budowie domów i pozostałych budynków gospodarczych, wsi i osiedli w obwodzie białostockim, b.d.
- sygn. 188, kk. 5: Mapa linii granicznej między Rosją a Księstwem Warszawskim z 1807 r.
- sygn. 164, kk. 5: Mapa Królestwa Polskiego, z częściami granicznych guberni; 1863 r.

²⁰ Zob. M. Omilanowska, *Spis rysunków architektonicznych*, s. 4–5.

Opis 171, Plany i rysunki miast, budynków w miastach i innych zaludnionych miejscach w Polsce (ulożone wg guberni)

[Планы и чертежи городов, зданий и других сооружений в городах и других населенных местах Польши (по губерниям)]

- sygn. 353, kk. 14: Mapy guberni Królestwa Polskiego; b.d.
- sygn. 354, k. 1: Zbiorcza mapa Królestwa Polskiego; b.d.

Zespół 1488, Plany i rysunki architektury cywilnej, opis 1

Drugim kluczowym zespołem zawierającym przede wszystkim architektoniczne plany i fasady budynków rządowych, religijnych, instytucji edukacyjnych, medycznych, jest zespół nr 1488 (Планы и чертежи гражданской архитектуры). Początki gromadzenia dokumentacji w tej kolekcji wiąże się z dniem 28 II 1798 r., kiedy został utworzony Departament Transportu Wodnego. Przy tej instytucji utworzono skład (repozytorium) wszystkich istniejących map wodnych całego imperium i „kreślarnię”, w której pracowano przy wszelkich działaniach zmierzających do wykonania map, planów i projektów. Następnie kopie przekazywano do składu. 16 VI 1809 r. archiwum map i planów zostało przekazane nowo powstałej Ekspedycji Komunikacji Wodnych, a 28 V 1820 r. — nowo powstałemu Departamentowi Projektów i Kosztorysów. Podczas reorganizacji instytucji państwowych — 16 VI 1865 r. — archiwum zostało podporządkowane Komitetowi Naukowemu. Następnie zasób przekazano do Inspektoratu Technicznego Komitetu Transportu Lądowego i Wodnego, co nastąpiło oficjalnie 31 XII 1870 r. Instytucja ta została przekształcona 6 VI 1884 r. w Wydział Techniczny Departamentu Transportu Lądowego i Wodnego. W końcu, 3 V 1899 r. podczas ogólnej reorganizacji urzędów centralnych Ministerstwa Komunikacji i Transportu, „archiwum map” — na prawach zbioru archiwalnego — przekazano do Ogólnego Archiwum Ministerstwa Komunikacji i Transportu. Układ tego zespołu nie został w obrębie opisu formalnie wydzielony pod względem terytorialnym. Jednakże numeracja jest najczęściej zblokowana guberniami. W odniesieniu do obwodu białostockiego są to przede wszystkim obiekty wchodzące do opisu 1. Wśród nich najważniejsze źródłowo są materiały dotyczące Pałacu Branickich w Białymstoku²¹.

- sygn. 973, kk. 6: Plany Pałacu Branickich w Białymstoku²². Jest tam datowany na około 1824 r. plan ogrodów pałacowych (uszkodzony), rzuty, przekroje i fasada pałacu, plan bramy wjazdowej.
- sygn. 974, kk. 8: Projekty przebudowy, rzuty trzech kondygnacji pałacu białostockiego. Plany 1, 2 i 3 piętra głównego skrzydła przed i po przebudowie; 1824 r.

²¹ Kopie części materiałów przechowywanych w Sankt Petersburgu znajdują się w Zakładzie Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, np. sygn. 9529/I — 9531/I. E. Zeller-Narolewska, *Pałac Branickich w Białymstoku w XIX i XX wieku. Przemiany i problemy konserwatorskie*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, t. 7, 2001, s. 7.

²² Charakterystyka pałacu białostockiego na początku XIX w. oraz okoliczności jego zakupu przez Aleksandra I w 1809 r., zob. K. Łopatecki, *Sprzedaż dóbr białostockich przez spadkobierców Jana Klemensa Branickiego*, „Studia Podlaskie”, t. 23, 2015, s. 75–99; *Pałac Branickich w Białymstoku*, t. 2: lata 1802–1809, oprac. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2015.

- sygn. 975, kk. 2: Projekt przebudowy pałacu białostockiego — rzut i fasada z około 1824 r.
- sygn. 976, kk. 8: Projekt przebudowy i naprawy głównego korpusu w obrębie białostockiego pałacu w latach 1838–1839, autorstwa Seweryna Smolikowskiego. Na kartach przedstawiono plan sytuacyjny pałacu, plany, fasady, przekroje budynku²³.
- sygn. 977, kk. 2: Rysunki inwentaryzacyjne piwnic znajdujących się pod pałacem i ogrodem w Białymstoku, prawdopodobnie wykonane w latach 1824–1841, autorstwa Bagemila²⁴.
- sygn. 978, kk. 2: Fasady, przekroje i rzuty dachu w oficynach pałacu białostockiego wykonane w 1824 r.
- sygn. 979, kk. 2: Plany dwupiętrowej murowanej kamienicy Rządcy obwodu białostockiego, wykonane w 1834 r.
- sygn. 980, kk. 2: Plany pięter i fasady domu murowanego i oficyn wiceryzdy obwodu białostockiego; b.d.
- sygn. 981, kk. 8: Projekt murowanego budynku z oficynami dla miejscowych instytucji rządowych obwodu białostockiego — rzuty, fasady, przekroje wykonane w 1829 r.
- sygn. 982, kk. 22: Budynki lokalnych instytucji rządowych oraz archiwum obwodu białostockiego z projektem przebudowy ostatniego na potrzeby rządu obwodowego. Ogólne plany budowy: plany sytuacyjne, fasady, rzuty, przekroje pojedynczych budynków wykonane w latach 1834–1837.
- sygn. 983, k. 1: Projekt murowanego, piętrowego budynku wykonany na potrzeby Sądu Głównego Obwodu Białostockiego. Plany, fasady, przekroje; b.d.²⁵
- sygn. 984, kk. 2: Dom Żyda Callela Kurlandzkiego²⁶ przeznaczony na potrzeby II Departamentu Sądu Głównego w Białymstoku. Adaptacja pomieszczeń uwzględniała kancelarię, nowe archiwum, pomieszczenie i wartownię policji; b.d.
- sygn. 985, kk. 6: Plany, fasady, przekroje obwodowej kancelarii pocztowej w Białymstoku. Projekt wykonany w latach 1835–1841. Na k. 1r znajduje się plan sytuacyjny obiektu, uwzględniający kwartał miasta²⁷.
- sygn. 986, kk. 5: Budynki poczty w mieście Białystok — rzuty, plany sytuacyjne, fasady; b.d.
- sygn. 987, kk. 9: Kompleks Zarządu Opieki Społecznej w Białymstoku. Zawiera wykonane w 1836 r. plany, rzuty, fasady, przekroje budynków oraz plan tylnego dziedzińca.

²³ Por. Zakład Architektury Politechniki Warszawskiej, sygn. 9531/I, gdzie znajdują się analogiczne kopie.

²⁴ Zob. E. Zeller-Narolewska, op. cit., s. 14, il. 7.

²⁵ Projekt ten nie został zrealizowany, zob. K. Łopatecki, *Struktura i siedziba sądu głównego w Białymstoku*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, t. 16, 2017, z. 2.

²⁶ Callel Kurlandzki w latach 20. XIX w. był największym właścicielem nieruchomości w centrum miasta, zob. *Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1797–1853*, oprac. W. Wróbel, W. Szwed, Białystok 2016, s. 105 (poz. 404), 106 (poz. 412–413).

²⁷ Jedna fasada, znajdująca się na k. 4, została opublikowana w formie czarno-białego przerysu, zob. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta*, s. 49, il. 16.

- sygn. 988, kk. 6: Projekt przebudowy budynku i oficyn urzędnika Jaworskiego (Яворского) pod przytułek miejski w Białymstoku. Jednostka zawiera rzuty, plany, fasady, przekroje budynków wykonane w latach 1837–1838.
- sygn. 989, kk. 3: Dom dla inwalidów z budynkami pomocniczymi w Białymstoku. Zawiera projekt adaptacji wnętrza, plan sytuacyjny, oraz projekt pompy wodnej, sporządzone w latach 1837–1840. Uprzednio znajdowało się tam depozytorium Kamery. Z ośmiu rysunków, dwa zostały opublikowane²⁸.
- sygn. 990, kk. 9: Budynek leczniczy z przybudówkami w mieście Białystok. Plany, fasady i przekroje wykonane w 1841 r.
- sygn. 991, kk. 6: Plany, przekroje, fasady pomieszczenia pałacu białostockiego, które miało zostać zaadoptowane na cerkiew prawosławna (1824–1840). Dwa projekty opublikowano w wersji czarno-białej²⁹.
- sygn. 992, kk. 4: Projekt cerkwi prawosławnej z 1822 r. Propozycję jej budowy w Białymstoku wysunął biskup miński Anatolij w końcu drugiej dekady XIX w. Do jej budowy nie doszło³⁰. Jednostka zawiera plan sytuacyjny, rzut, przekrój i widok fasady.
- sygn. 993, kk. 6: Dokumentacja starej świątyni greckokatolickiej w Białymstoku, projekt budowy nowej, plan sytuacyjny, rzuty, przekrój, widok fasady wykonane w 1838 r. Część materiałów opublikowano w formie przerysowanej³¹.
- sygn. 994, kk. 7: Dokumentacja cerkwi prawosławnej w Białymstoku z lat 1840–1841; rzut, plan fundamentów, widok ikonostasu, plan sytuacyjny, fasada, elewacja boczna i przekrój podłużny³².
- sygn. 995, kk. 5: Domy dawnych urzędników pruskich [Гебгорда Ренданта i Вернера Патмана] w mieście Białystok. Jednostka zawiera fasady, plany sytuacyjne; b.d.
- sygn. 996, kk. 7: Dom z oficynami i przybudówkami gen. Dowre (Довре) w mieście Białystok. W jednostce znajdują się plany sytuacyjne, fasady, przekroje budynków z lat 1834–1839.
- sygn. 997, kk. 3: Dom Żyda Callela Kurlandzkiego w mieście Białystok. W jednostce znajdują się plany, przekrój podłużny, rzuty; b.d.
- sygn. 998, kk. 8: Domy mieszkalne położone przy ulicy Bojarskiej w mieście Białystok. W jednostce znajdują się plany sytuacyjne części ulicy, rzuty, fasady domów. Na podstawie zasobu archiwalnego została zrekonstruowana fasada budynku kriegsrata Dedekina (w oryginale jest ona częściowo uszkodzona)³³; b.d.
- sygn. 999, kk. 5: Plany i fasady domów mieszkalnych w mieście Białystok; b.d.

²⁸ Tamże, s. 50, il. 17–18. Niestety kolorystyka edycji nie jest zgodna z oryginałem.

²⁹ Tamże, s. 80–81, il. 10–11.

³⁰ K. A. Jabłoński, *Projekty architektoniczne*, s. 110.

³¹ *Księga wizyty dziekańskiej dekanatu podlaskiego przeze mnie księdza Bazylego Benedykta Guttorskiego dziekana podlaskiego, plebana golniewskiego w roku 1773 miesiąca Novembra dnia 17 iuxta vetus kalendarza sporządzona*, oprac. J. Maroszek, W. F. Wilczewski, Białystok 1996, po s. 24; K. A. Jabłoński, op. cit., s. 111.

³² K. A. Jabłoński, op. cit., s. 111.

³³ M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta*, s. 53, il. 24.

- sygn. 1000, k. 1: Rzut oraz fasada lokalu mieszkalnego i stajni w Białymstoku; 1823 r.
- sygn. 1001, k. 1: Rzut oraz fasada altanki wraz z ogrodzeniem; b.d.
- sygn. 1002, kk. 2: Szpital polowy przy państwowym szpitalu wojskowym ze wskazaniem przybudówek w mieście Białystok. W jednostce znajdują się plany fasad, przekroje z lat 1836–1837.
- sygn. 1003: Plan lokalizacji budowy budynku przeznaczonego dla chorych żołnierzy w Białymstoku z 1830 r.
- sygn. 1004, k. 9: Plany sytuacyjne, fasady, przekroje podłużne drewnianych koszar żandarmerii, domu naczelnika, piwnica, kuźnia, stajnia, wiata. Wykonał je w 1841 r. architekt obwodowy Dominik Kułakowski w mieście Białystok. Dwa z planów sytuacyjnych oraz cztery rzuty i przekroje zostały opublikowane³⁴.
- sygn. 1005, k. 3: Budynki przeznaczone dla więźniów w mieście Białystok. W jednostce znajduje się plan sytuacyjny rozmieszczenia budynków, rzuty, fasady z lat 1841–1842.
- sygn. 1006, kk. 4: Projekt budowy domów przy wyjeździe z miasta drogą grodzieńską. W jednostce znajdują się rzuty, plany fasad i przekrojów wykonane w 1835 r.
- sygn. 1007, kk. 8: Projekty architektoniczne założenia więziennego w Białymstoku wykonane w latach 1829–1837. W jednostce znajdują się rzuty, przekroje (m.in. poddasza), plany fasad.
- sygn. 1008, k. 1: Plan wykonania stropu, nieustalony budynek w sąsiedztwie białostockiego pałacu; 1838 r.
- sygn. 1009, kk. 2: Projekt kamiennego mostu położonego w Białymstoku. W jednostce znajduje się plan sytuacyjny, rzut, przekrój mostu; b.d.
- sygn. 1010, k. 1: Drewniany most łączący brzegi rzeki Białej w Białymstoku, w pobliżu budynków instytucji rządowych obwodu białostockiego. W jednostce znajduje się jedynie przekrój mostu wykonany w 1837 r.
- sygn. 1011, k. 1: Projekt budynku dwóch strażnic przy mostach na rzece Narew między Złotorią i Żółtkami powiatu białostockiego guberni grodzieńskiej; 1822 r.
- sygn. 1012, k. 2: Szkoła w Bielsku³⁵. Ogólny plan budowy, fasada, przekrój budynku; 1843 r.
- sygn. 1013, k. 1: Szpital miejski miasta Bielsk guberni grodzieńskiej. Plan sytuacyjny miejsca budowy szpitala; 1842 r.
- sygn. 1014, k. 1: Projekt drewnianej łaźni dla szpitala miejskiego miasta Bielsk. Plan, fasada, przekrój; 1841 r.
- sygn. 1015, k. 1: Projekt nabycia drewnianego domu podporucznika Dorożynskiego [Дорожинского] dla miejskiego szpitala miasta Bielsk. Plany, fasady; 1841 r.
- sygn. 1016, kk. 3: Budynki szpitala polowego miasta Bielsk. Plany, fasady; 1842 r.

³⁴ Tamże, s. 77, 102–103, il. 9, 34–37.

³⁵ Bielsk był jednym z czterech miast powiatowych wchodzących w skład obwodu białostockiego.

- sygn. 1017, k. 1: Szpital polowy na 30 łóżek miasta Bielsk. Plan, fasada; 1826 r.
- sygn. 1018, kk. 4: Budynki byłego klasztoru karmelitów zajętego przez powiatowy urząd skarbu, sąd ziemski, więzienie miejskie w Bielsku. Plany, fasady, przekroje; 1840 r.³⁶
- sygn. 1019, kk. 5: Dom mieszkalny A. Prokopowicza przy ul. Kleszczewskiej w Bielsku. Plany, fasady, przekroje; 1837 r.
- sygn. 1020, k. 1: Areszt wojskowy w Bielsku. Plany, fasady; 1825 r.
- sygn. 1021, kk. 2: Projekt budowy karczmy we wsiach Pasiieczniki i Parcewo, wchodzących w skład powiatu bielskiego. Plany, fasady, przekroje; 1839 r.
- sygn. 1022, kk. 2: Projekt przebudowy drewnianego ratusza w Kleszczelach, miasta w powiecie bielskim. Plan, fasada, przekrój; 1837 r.
- sygn. 1029, kk. 2: Budynek szkoły w Drohiczynie³⁷. Plan i fasada; 1836 r.
- sygn. 1030, kk. 9: Cerkiew prawosławna (były kościół franciszkański) w Drohiczynie. Plan, fasada, przekrój cerkwi, ikonostas, fasada; lata 1833–1837.
- sygn. 1031, k. 1: Projekt przebudowy głównego aresztu wojskowego w Drohiczynie. Plan, fasada; 1840 r.
- sygn. 1032, k. 1: Projekt przebudowy budynków miejskiego kompleksu więziennego w Drohiczynie. Na uwagę zasługuje plan części miasta z zaznaczonym położeniem projektowanych budynków; 1838 r.
- sygn. 1033, kk. 2: Projekt szpitala polowego na 60 łóżek w Knyszynie. Plany budynku i kuchni, fasady; 1826 r.
- sygn. 1045, kk. 2: Projekt szpitala pod zarządem opieki społecznej w Sokółce³⁸. Plan, fasada, przekrój szpitala i piwnicy; 1836 r.
- sygn. 1046, kk. 3: Projekt budowy budynków podzielony na etapy w Sokółce. Plan specjalny publicznego placu; z lat 1835–1841.
- sygn. 1047, kk. 2: Projekt cerkwi w Nowym Dworze, powiatu sokólskiego, guberni grodzieńskiej. Plan, fasada, przekrój; z lat 1841–1842.
- sygn. 1048, kk. 4: Projekt drewnianej cerkwi unickiej we wsi Ostrowo, powiatu sokólskiego. Plan, fasada, przekrój; 1837 r.
- sygn. 1052, kk. 4: Projekty kamiennych i drewnianych szpitali Zarządu Opieki Społecznej w miastach Bielsk i Drohiczyn. Plany sytuacyjne położenia szpitali; plany, fasady, przekroje budynków; z lat 1835–1836.
- sygn. 1056, k. 1: Sklepy w Tykocinie, gubernia grodzieńska. Plan, fasada, przekrój; 1862 r.
- sygn. 1058, kk. 4: Projekty typowych budynków więziennych i ostrogów w miastach powiatowych guberni grodzieńskiej. Plany, fasady, przekroje; z lat 1805–1809.
- sygn. 1059, kk. 2: Projekt budynków (szopy, stodoły, remizy) do przechowywania narzędzi strażackich w Goniądzu i Prużanach. Plany, fasady, przekroje; z lat 1839–1841.

³⁶ Zob. M. Sobczyńska-Szczepańska, E. Ziółkowska, *Źródła do dziejów skasowanych klasztorów w zasobie Archiwum Diecezjalnego w Drohiczynie*, „Hereditas Monasteriorum”, t. 5, 2014, s. 193, 198, 257.

³⁷ Drohiczyn, obok Bielska, Sokółki i stołecznego Białegostoku, był miastem powiatowym.

³⁸ Sokółka była jednym z miast powiatowych.

Zaprezentowany przegląd zawartości dwóch zespołów z pewnością nie wyczerpuje przedstawianej problematyki. Przykładem może być zespół nr 350 (Планы и чертежи по сооружению железных дорог; коллекция), zawierający plany i rysunki związane z modernizacją kolei wybudowanej w latach 1862–1863 na trasie Petersburg–Psków–Dyneburg–Wilno–Grodno–Białystok–Warszawa³⁹. Poniżej prezentujemy jednostki zawierające źródła ikonograficzne ukazujące dworce pasażerskie na odcinku Sokółka–Szepietowo, przy czym nie uwzględniamy warsztatów naprawczych, parowozowni, planu rozjazdów, semaforów itp.⁴⁰

Zespół 350, Plany i rysunki do budowy linii kolejowych, opis 44

- sygn. 590, kk. 15: Plan stacji Białystok (I i II piętro), z lat 1876, 1892.
- sygn. 591, kk. 16: Plan stacji Białystok, szczegółowe dane oraz plany z lat 1876, 1893.
- sygn. 592, k. 1: Projekt rozbudowy dworca w Białymstoku, 1876 r.
- sygn. 593, kk. 4, Projekt rozbudowy dworca w Białymstoku, 1890 r.
- sygn. 594, k. 1: Dworzec w Białymstoku z wyszczególnieniem instalacji wodociągowej, 1897 r.
- sygn. 595, kk. 2: Rozbudowa dworca w Białymstoku o dodatkowe kwatery mieszkalne, 1907 r.
- sygn. 596, kk. 9: Remont dworca w Białymstoku; b.d.
- sygn. 597, k. 1: Remont dworca w Białymstoku; 1905 r.
- sygn. 706, k. 1: Plan dworca w Łapach z 1860 r.
- sygn. 707, kk. 14: Plan dworca w Łapach z uwzględnieniem poszczególnych pięter; z lat 1860–1909.
- sygn. 759, kk. 5: Stacja w Sokółce; z lat 1898–1910.
- sygn. 763, kk. 7: Plan dworca w Czarnej Wsi z lat 1864–1903.
- Sygn. 764, k. 1: Plan dworca w Czarnej Wsi z 1874 r.
- sygn. 765, k. 1: Projekty stacji w Czyżewie i Średnicy z 1861 r.
- sygn. 766, k. 1: Projekt stacji w Czyżewie z lat 1874, 1900, 1912.
- sygn. 767, k. 1: Projekty stacji w Białymstoku, Łapach, Czyżewie i Szepietowie; b.d.
- sygn. 768, k. 1: Projekt stacji w Szepietowie; b.d.
- sygn. 769, kk. 2: Projekt stacji w Szepietowie, wraz z założeniem zadaszzenia; 1892 r.

Prezentowane powyżej spisy materiałów ikonograficznych i kartograficznych z terenów obwodu białostockiego stanowią podsumowanie wieloletnich badań i kwerend w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu. Dzięki mozolnym poszukiwaniom z przepastnych magazynów archiwalnych udało się wydobyć i zeskanować kilkadziesiąt archiwaliów będących

³⁹ A. C. Dobroński, *Białostocki węzeł kolejowy do 1915 r.*, „Rocznik Białostocki”, t. 15, 1981, s. 77.

⁴⁰ Szerzej zob. K. Straczyński, *Architektura murowanych dworców kolejowych w województwie podlaskim*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, t. 19, 2013, s. 133–159, gdzie jednak nie wykorzystano źródeł architektonicznych z epoki.

przedmiotem naszego zainteresowania⁴¹. W tekście chcieliśmy zasygnalizować i zaprezentować bogactwo niedocenianego, naszym zdaniem, rodzaju źródła historycznego. Warto mieć świadomość, że znaczną część poloników stanowią materiały wytworzone przez organy Imperium Rosyjskiego. Plany architektoniczne i kartograficzne powstawały w wyniku planów budowy obiektów użyteczności publicznej: szkół, więzień, sądów, urzędów, budynków kolejowych, mostów itp. Jedynie część z nich została zrealizowana, dlatego należy przeprowadzić skrupulatną krytykę źródłową przy ich wykorzystaniu. Z drugiej strony, część prac ma charakter inwentaryzatorski i związana jest z planowanym nowym zagospodarowaniem obiektów, co przede wszystkim (ale nie wyłącznie) dotyczy budynków sakralnych.

Karol Łopatecki, Wojciech Walczak, Architectural blueprints and cartographic sources pertaining to Belostok Oblast, preserved in Russian State Historical Archive in St Petersburg

Summary

The article presents the results of a query, conducted in the fonds of one of the largest archives in the world — Russian State Historical Archive in St Petersburg. The query covered architectural blueprints and cartographic sources pertaining to Belostok Oblast in 19th century. A list of several dozen units from various archival fonds was created. Underappreciated and rarely used iconographic and cartographic sources were presented, providing a lot of information to the researchers. The article constitutes a summary of work on digitization of iconographic and cartographic materials from historic Podlachia territory, financed by Polish Ministry of Culture and National Heritage.

Słowa kluczowe: Podlasie, obwód białostocki, polonika, Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu, plany architektoniczne, źródła kartograficzne

Keywords: Podlachia, Belostok Oblast, Polonica, Russian State Historical Archive in St Petersburg, architectural blueprints, cartographic sources

⁴¹ Obecnie autorzy tekstu pracują nad wydaniem drukiem źródeł ikonograficznych dotyczących Pałacu Branickich w Białymstoku oraz map i planów kartograficznych obejmujących miasto Białystok.